

Emlős-viselkedéstanok. Potozky László Nappá lett lámpafény és Várad B. László Emlős-viselkedéstanai jegyzetek c. könyveiről

[2014. július]

POTOZKY LÁSZLÓ: *NAPPÁ LETT LÁMPAFÉNY*. MAGVETŐ KIADÓ, BUDAPEST, 2013.

VÁRAD B. LÁSZLÓ: *EMLŐS-VISELKEDESTANI JEGYZETEK*. MENTOR KIADÓ, MAROSVÁSÁRHELY, 2013.

„Az ismeretlen földre való érkezés áhítata a törődöttségtől csendes készenlétté torzult”, ez a Várad B.-kötet első mondata. A mondat (az „íróságra” vonatkozó rejtett metaforájával) azért is illik ide, mert sok-sok év (pontosan 41) telt el azóta, hogy Várad B. előző kötete, A kölyökharcra megjelent a Kritikon Forrás-sorozatában. „Várad B. László (polgári nevén Beier László) fiatal íróként az erdélyi magyar irodalom nagy reménysege, első novelláskötete általános feltűnést keltett” – írja Szávai Géza Várad B.-nekrológiájában. Majd így folytatja: „...szokatlan, sokkoló műveket szült. Elbeszéléseinek hősei a Fekete-tengertől Németországig hányódó magyarok, cigányok, románok és más nációjú »fura szerzetek«. Sorsukat olyan erővel jeleníti meg, amilyenre alig lehet példát találni a közép-kelet-európai irodalmakban.” A 41 év után megjelenő második kötetére is érvényes mindez. A Transindex internetes portálon az Év Könyve lett: „Valódi irodalom, felkavaró, eredeti munka. Nem csupán az ábrázolt világok (lakatlan peremvidék, bujkáló vidravadászok, szökött kutyák, lepratelep, cigányfalu és így tovább) révén, hanem élesen pontos és mégis költői nyelvezete miatt is.” Az áhítatból csendes készenlétté lett, ami prózapoétikailag annyit tesz: a mondatok már nehezebben mennek bele felesleges kalandokba, célrátörőbbek, pontosabbak, drámaibbak – könnyebben megtalálják a létező dráma evidenciáját. A tét azonban nem változott. Mi a Várad B.-mondatok téje? Addig kutatni, míg elő nem kerül a reménytelenségen túli titok. Titok van, mondják a Várad B.-írók. Van titok. Ez a titok a Várad B.-poétika evidenciája.

Potozky írásai ugyancsak azt mondják: itt titok van. Potozky-nak is ez a második kötete, de a korábitól, az Áradástól nem 41, hanem csupán 2 év választja el. Az írósgot, szemléleti, stílusbeli elmozdulásokat tekintve 2 év, még tettekre kész kezdők esetében is, semmi. (Hiába várja a kritikus a mihamarabbi beérést – lásd a Látóbeli recenziót, 2013/május.) Persze, kérdés, képes-e elmozdulásokra bármelyik író... Mindazonáltal a legnagyobbaknál találunk tetemes változásokat, hiszen az írósg mégiscsak valamiféle kutatás, szenvedélyes bányászat, olykor kockázatos felfedező-túra. Joyce felfoghatatlanul nagy utat járt be, és csak kapásból, Gide, Tolsztoj, Kafka, Virginia Woolf, Nádas szintén. De azok is, akik pályájuk végén visszatértek „oda”, ahonnan elindultak (itt most nem tudok kapásból neveket sorolni, de esetleg García Márquez, Robe-Grillet útvonala említhető: novellától a novelláig), sokfélével bejártak, kipróbáltak. Mint ahogy Várad B. 41 éves pályájának két végpontját összevetve, hasonló tematikát, hasonló atmoszférát találunk, ugyanakkor írósga sokféle kalandon ment keresztül (a vidrákról írt tudományos értekezése szépirodalmilag is kiemelkedő). A mának írósga persze egészen másféle kor terméke. Mintha kevésbé volna benne a „másképpen!” lendületében; inkább az „ugyanazt!” megbízhatóságának ígéréttel áll elő. A „jól olvashatóság” állapotában leledzik a „kanonikus” szöveg. Talán ma már az úgynevezett írósg nincs annyira beleágyazva, belesüllyesztve kiélezett, sürgető helyzetekbe, a tragikum állandóságába. A politika, a társadalmi igazságtalanságok, a faji, nemi stb. elnyomás, a fokozódó nemzetközi helyzet ma már nem olyan harcmező, mint amilyen harminc évvel ezelőtt volt. A nyelv sem kettőződik meg látványosan; hatalmon lévők és elnyomottak kettős nyelve nem a retorikai kiszolgáltatottság terepe. „A víz fürge erekben borította el az üveget, és úgy vibrált, kavargott, akár egy vastag, higanyból szőtt függöny, mely mögött egyszerre pépessé ázik, majd egészen szétolvad a világ.” Potozky rábizza magát az ismert nyelvre, az ismerős szavakra, hasonlatokra, jelzős szerkezetekre: a börtönkapu „robosztus”, mellette az ajtó „aprócska”, a testhajlatoknak „fanyar verejtékszaga” van; de a különlegesebbek is jól ismertek szépirodalmi olvasmányainkból: „langyos bűz”, „delejes ábrázat”, „malőr”, „konstatál”. Az anyag (matéria) gondos megjelenítése szintén a megbízhatóság elbeszélői módszere. Megérinthető, szemmel, füllel, bőrrel érzékelhető környezetben zajlanak az események. A víz például gyakran „érzékelhető”, de szintén a díszletek között említhetők a felhők is, a ködök, a párák stb.; a testek is elevenen rajzolódnak ki, sok a nedv, a dudor, a mozgalmasságot hordozó testtáj: tüdő, száj, nemi szervek stb. Realista jegyek szövik át a szürrealist is: az átváltozó színpadot; a múltból kísértő mocsaras peremvárost. Heroikus realizmus. Néha kopogóan heroikus. „Az ég, pontosabban annak egy, az Avar utca feletti kisebb darabja mindenféle előzetes jel nélkül, tizenegy óra negyvenkét perckor szakadt le a magasból.” A mondatban az „...egy, az...” szerkezet tudományoskodóan hat, amiben talán irónia is lehetne, ha akadna feloldandó tragédia, ha (geometriai hasonlattal élve) szenvedés-titok-érintés háromszöge berajzolható volna az irónia körébe (vagy akár fordítva).

Talán itt, ebben a vonatkozásban kibővül a párhuzam. Potozky Várad B. ifjúkorának irodalmi miliójából lép elénk: írásai teljesen beillenének a '70-es évek valamelyik antológiájába, Mózes Attila, Palotás Dezső, Köntös Szabó Zoltán vagy akár Várad B. írásai mellé (Várad B. azért „vagy akár”, mert ritkábban kapott nyilvánosságot). Számtalan magyarázata lehet ennek, mármint hogy miért épp ez a prózavilág köszön vissza Potozky szövegeiből. Tény, hogy ez az erdélyi magyar próza leglendületesebb és legolvasottabb korszaka (Szögedy Imrének van, igaz, még csak kéziratban egy fantasztikusan jó bibliográfiája, cikkekkel, kritikákkal, címjegyzékkel – egészen hihetetlen, mennyi szöveg megjelent azokban az években). Bár a Potozky-recenzensek Bodor Ádámot szökták emlegetni, írásai nem Bodorra, sokkal inkább az előbb említettekre emlékeztetnek. A Házott fatörzsek vagy az Indiánok tankok ellen akár Mózes Attila kamaratörténete is lehetne. A Mesterről szóló novella (Kiképzés) szintén. Ez a darab egyébként egy az egyben követi azoknak az éveknek a „történetét”, egy az egyben leírja a várost, ahol a hetvenes-nyolcvanas években az Utunk szerkesztősége működött, az égetett szeszekre felesküdt prózaszerkesztővel, aki a nála bekopogó tehetséges fiatalembernek nemcsak Mestere, hanem igaz barátja tudott lenni. Panek Zoltántól az ifjú Panek-fivérekig legalább három generáció szötte ennek a szövegtípusnak a textúráját (talán kellett akkor az a biztonságot adó érzés, hogy egy összetartó brancs áll az ember háta mögött). A kötet címadó novellájában a főhős a barátjánéval színházba megy, ott egy antik korban játszódó darab van műsoron. A főhöst elsodorja az előadás. Engedve a színpadon megjelent rabszolgálat vonzásának, átül barátjáné mellől az első sorba, szünetben kimegy a vécére, ahonnan egy titokzatos ügyelő jóvoltából felkerül a színpadra, majd megöli a rabszolgálat sanyargató pretoriánust, vagyis a saját apját, mert teljes az átlényegülés... Ezt a fajta borgesi vagy még inkább cortázari átváltozást a nyolcvanas években sokan alkalmazták: a játék átváltása a véres valóságba a szorongatott romániai helyzet allegóriáját teremtette meg, és tette a szöveg rejtett, kicenzúrázhatatlan tartozékává.

Várad B.-nél a realizmus nem oldódik allegóriába. Van természetesen áttétel, van valamilyen költői emelkedettség is. De sokkal szigorúbb: nem enged meg sem magának, sem a szövegének emberi vagy stiláris emelkedettséget. Amikor mégis megenged, akkor beletapicskol valamilyen sekélyes ideológiába. Például a Medvét szüljete, anyák, ne magyart! című satirikus kiáltványban egészen sután „félrelép”. De talán nála ez is elfogadható. (A melléfogások Potozkynál is szimpatikusak.) Önmagánál is önmagább lesz ilyenkor az ember. A kötet legjobb novellájában... de hiszen pontosan az allegorikus szivárvány kifestésének elmaradása teszi lehetetlenné a novella elmesélését... A kötet legjobb novellája (A senki fia) saját anyagában létezik. Felesleges volna idézni belőle. Miként volna elmesélhető civil szavakkal, hogyan lesz egy elhajtott magzattól kutyák (de miféle kutyák!) messiása?! Nem lehet kiemelni a lényegét, nem lehet kifejtetni a titkát.

A szépirodalomban lehetőség van arra, hogy mindent kimondjunk a titok érintése nélkül, írja Derrida a Szenvedések című esszéjében. Várad B. úgy jut a titokig, hogy nem érinti meg, és ezzel meghagyja titok mivoltában. Megőrzi, miközben beszél róla. Kibeszéli, de nem pöccinti elénk.

Potozky kiötöl valamit, majd behelyezi a szövegbe. Többnyire odatapasztja a végére. „Mert ez a víz csak áradni tud, lepadni sosem fog.” A következő novellát ekképp zárja: „Mert sokkal könnyebb megmaradni a szarban, mint felébredni benne.” Vagy még egy idézet: „És onnan nincs egyéb hátra, csak az ég. Az pedig már maga a tisztaság.” Vagy a már említett Kiképzés fináléja: „Akár a lidérc, úgy törtek fel a régmúlt idők zajai a megfojtott mocsár mélyéről, szétszaladtak a külváros betonfalai közt, és kissé megkésve, de a Mesterhez is eljutottak. Ott hancúroztak körülötte egész éjszaka, és vigyázták álmát.” Itt illeszkedik a szövegekhez a legsimábban a titkot megnevező zárlat kevésbé fityegőn.

A titkot, akár csak az állatkölyköket, nem szabad kézzel érinteni. Az anyaállat megéri az emberszagot, és attól kezdve nem törődik fiaival, elhagyja az almot. Várad B.-nél az „érintetlenségen” kívül ráadásul létezik egy szemléleti közvettség is: legtöbbször állatok viselkedését vonja az emberekével párhuzamba. Hogyan vadulnak el a kutyák az erdőben? Miben különböznek a valódi vadállatoktól? Miben más az állatok könyörületessége az emberétől? A fájdalomuk. És így tovább. Az állatok csupaszabbak az embemél. Mint ahogy a peremvidék emberlakói csupaszabbak a városlakóknál. Emiatt kevesebbet köntörfalaznak. A cigányok, a leprások, az ágrólszakadt guberálók, a kítaszítottak, a menekülők sokszor egyetlen mondatukkal körülírják a megérinthetlent. Szenvedés–titok–érinthetlenség. Nincs szenvedés titok nélkül, és nincs titok szenvedés nélkül. Az érintés „külső mozdulat”, kizárja az érintőt az érintésből. Várad B. egylényegűvé tud válni hőseivel. Vagy inkább úgy mondható: civil jellemények nincsenek szövegeiben. Mert a civil, ha felülkerekedik az íráságon, az nem jó. És ez az ő egylényegűsége lesz a történetek messiása. Vagy inkább így: ez lesz a belső, rejtett, de mindenben ott lévő örök remény.

Kategória: Könyvhuzamok
Denumire autor: Láng Zsolt

Látó Szépirodalmi Folyóirat